

УДК 821.162.3(44) – 31 Кундера.09

Світлана Криворучко

МОТИВ СВОБОДИ В РОМАНІ МІЛАНА КУНДЕРИ „БЕЗСМЕРТЯ”

Роман „Безсмертя” М. Кундери – маргінальне явище, своєрідний символ відбиття ймовірної свободи, що здатна об’єднати та відродити національне чеське мислення на космополітичному рівні. Мотив свободи виступає провідним складником роману, що підводить до проблеми відчуття цієї категорії в галузях мистецтва, творчості, побуту, індивіда, нації, історії, політики, героя і допомагає краще зрозуміти поетикальні явища сучасного літературного процесу. Поетика „Безсмертя” утворює синтез уяви й рефлексії, який ґрунтується на аналізі об’єктів і явищ. Письменницькому „аналізові” іноді надається документальний характер, який сприяє діалогу автора з наукою, історією, живописом та літературою минулого. Мотив свободи проходить у романі через загальну поетикальну спрямованість, що поєднує різнопланових персонажів, де сучасність перетинається з минулим, творчий задум з історичними фактами, художні образи з реальними особистостями.

Ключові слова: Кундера, маргінальність, поетика, герой, свобода.

До маргінальних явищ сучасного мультикультурного процесу належить творчість письменника Мілана Кундери, яку слід уважати феноменом європейського мистецтва, що постає на межі двох літератур: чеської та французької. У дослідженні А. Пустогарова „Трагедія Центральної Європи” поняття „Європа” тлумачиться не як географічний об’єкт, а як сфера духу, що заснована на культурі Римського Християнства та є синонімом мислення „Заходу”. Таким чином, події Празької Весни 1968 року доцільно трактувати не як трагедію Чехословаччині, Східної Європи, СРСР і комунізму, а як драму „Заходу”, якому погрожують та пригнічують [5]. Отже, спадщина М. Кундери є життєво необхідною маргінальною цінністю, символом відбиття ймовірної свободи, що здатна об’єднати та відродити національне чеське мислення на космополітичному рівні. Мотив свободи, що виступає провідним складником роману „Безсмертя”, підводить до проблеми відчуття цієї категорії на мистецькому, творчому, побутовому, індивідуальному, національному, історичному, політичному, особистісному рівнях і допомагає краще зрозуміти поетикальні явища сучасного літературного процесу.

Твори М. Кундери привертають до себе увагу читачів та дослідників, серед яких – І. Каспе [2], С. Зенкін [1], М. Кольхауер [3]. Аналізуються образи романів, мовні засоби, знакові утворення, структурні прийоми, проблематика, ідеологія, поліфонічність, різноманітність позицій висловлення, точки перетину. В запропонованій

статті роман „Безсмертя” досліджується через поетику мотиву свободи та виокремлення наявних там рис творів „художньої критики”.

М. Кундера народився 1929 р. у чеському м. Брно, в Богемії. Автор вивчав музикознавство, кіно, літературу, естетику в Празькому університеті Карла, викладав світову літературу у Празькій Академії на факультеті кіно, входив до складу редколегій журналів „Literární poviny” („Літературні новини”), „Listy” („Листи”), займався перекладами, есеїстикою, драматургією. У 1948 р. вступив у Комуністичну Партію, як робили інтелектуали того часу. З партії його виключили 1950 р. за індивідуалістичні тенденції; з 1956 по 1970 рр. – знову член КП. Під час радянської окупації 21 серпня 1968 р. брав активну участь у національному визволенні, за що йому заборонили викладати, друкуватися, а книги письменника знищили в усіх бібліотеках країни. У 1975 р. М. Кундеру запросили професором у Рейнський університет Франції (провінція Британь) де він читав лекції з порівняльного мовознавства. Саме у цей період, до 1978 р., автор був членом редколегії видавництва Галімар. Письменника позбавили чеського громадянства за твір „Книга сміху й забуття” 1979 р., після чого 1981 р. М. Кундера отримав французьке громадянство. Перше есе французькою мовою „Мистецтво Роману” написано 1986 р., а перший роман – „Безсмертя” – 1988 р.

Французький критик Д. Віар [7] виокремлює в сучасній французькій літературі 70-х р. ХХ ст. – початку ХХІ ст. тип творів *fictiones critiques* („художня критика”) – своєрідний напрям, якому притаманна спільність естетичних і поетичних рис художнього творення. У спадщині М. Кундери простежуються аспекти „художньої критики”, що дає підстави для віднесення творчості письменника до цього напрямку. Слід зазначити, що поетика „Безсмертя” утворює синтез уяви й рефлексії, який ґрунтується на аналізі об’єктів та явищ. Письменницькому „аналізу” іноді надається документальний характер, який сприяє діалогу автора з наукою, історією, живописом та літературою минулого. Створюється враження, що М. Кундера орієнтується в тексті на себе, а не на читача, ось чому концепт автор/автор розкриває мету письменника пізнати й зрозуміти оточуючий його світ. Таким чином, у романі не піддається критиці сучасний стан речей, а натомість дається можливість виявити їхню природність і сутність, щоб зберегти індивідуальність героїв, їх право бути несхожими на більшість та обрати власний шлях.

Мотив свободи виявляється в романі через загальну поетичну спрямованість, яка об’єднує різнопланових персонажів твору, де сучасність перетинається з минулим, творча уява – з історичними фактами, художні образи – з реальними особистостями. Деякі з історичних персоналій стають героями „Безсмертя” (Гете, Далі, Рубенс). Героїня роману Аньєс представлена як сильна індивідуальність, що прагне отримати абстрактну особистісну свободу. Її ніхто не пригнічує, життя жінки за загальними канонами складається

„нормативно”, але вона відчуває, як оточення сковує душу на енергетичному рівні.

Неприйняття довкілля порушує проблему загальної естетичної потворності сучасного світу: „... жінка у широких, до колін, брюках, модних у цьому році. Її зад у цьому вбранні виглядав ще товстіше та ще ближче до землі, а голі бліді ікри скидалися на сільський глечик, прикрашений рельєфом варикозних синіх вен, переплетених наче клубок маленьких змії. Аньєс подумала: ця жінка могла підібрати для себе двадцять різноманітних нарядів, які пом'якшили б огидність її сідниць та прикрили б сині вени. Чому вона не зробила цього? Люди, з'являючись серед собі подібних, вже не лише не прагнуть виглядати красивими, але й не прагнуть навіть щось зробити, щоб не виглядати потворними!” [4, с. 27]. Мотив свободи проходить через опір героїні „нормативному” сьогоденню, норма якого полягає в розповсюдженому несмаку.

Імовірний вихід Аньєс знаходить у прагненні до краси, символом якої може стати звичайна квітка – незабудка. Отже, ідеал краси потрібно шукати в природі, оскільки сучасна людина, за М. Кундерою, на жаль, не здатна створити щось красиве. Зникнення краси, підкреслює автор, призводить у свою чергу до поступового зникнення кохання: „... вона купить у квітковій крамниці незабудку, тендітну стебелинку з мініатюрним блакитним вінцем, вийде з нею на вулицю й буде тримати перед собою, нестямно впиваючись у неї поглядом, щоб бачити лише цю прекрасну блакитну цятку, щоб бачити її, як те останнє, що їй хочеться залишити для себе й своїх очей від світу, який перестала любити” [4, с. 27].

Таким чином, мотив свободи виражається через відмежування героїні від більшості, від спільноти, з якою важко знайти спільні точки перетину, що призводить до відчуження Аньєс. Відмінність героїні М. Кундера простежує на генетичному рівні, коли вводить у роман епізод, де зображується смерть її батька. Батько Аньєс потонув на кораблі, оскільки панічна давка була йому огидна: ось чому він не захотів торкатися людей, здатних заради власного порятунку приректи інших на смерть. Близькість до жорстоких людей здалася йому страшнішою, ніж вода та смерть. Отже, прагнення до усамітнення, в якому вбачається воля, Аньєс успадкувала від батька. Це призводить до виявлення мотиву свободи через родинні спільні риси.

Неприйняття оточення спочатку викликає в героїні почуття ненависті, через подолання якого формується відчуженість, бо Аньєс усвідомлює власну духовну віддаленість і незалежність від натовпу: „... я не можу їх ненавидіти, тому що я не пов'язана з ними; у мене з ними немає нічого спільного” [4, с. 32]. Але бажання свободи героїні поглинає весь її мікрокосм, оскільки вона відчуває протистояння не лише до загального незнайомого оточення, а й до рідних людей. Мотив свободи виявляється й у фатальному прагненні Аньєс до усамітнення. Фатальність цього процесу полягає в тому, що усамітнення неможливо було досягти: „Відтоді як Аньєс вийшла заміж, вона втратила радість

усамітнення: в установі вона вісім годин стирчала в одній кімнаті з двома співробітниками; потім поверталася додому, в чотирьохкімнатну квартиру. Але жодна кімната не належала їй: там була невелика вітальня, подружня спальня, кімната Бріжіт і маленький кабінет Поля. Коли вона починала скаржитися, Поль пропонував їй вважати вітальню своєю кімнатою й обіцяв..., що ані він, ані Бріжіт не будуть там заважати їй. Але чи могла б вона затишно почувати себе в кімнаті, де стояв обідній стіл із вісьмома стільцями, які чекали на вечірніх гостей?” [4, с. 35].

Таким чином, бажання побути на самоті перетворилося на нездійсненну мрію. Уривки цієї мрії можна було схопити під час перебування в ліфті, яке дарувало кілька миттєвостей усамітнення. Отже, мить у чужому ліфті для свідомості героїні важливіша, ніж години в її власній квартирі. Секундам надається сакральність, оскільки ця мить дає алюзію свободи. М. Кундера зображує дуже рідкісний тип мислення жінки, яка за загальними канонами щаслива в родині, тобто вона самореалізувалася в шлюбі, але, незважаючи на це, бажає залишитися сама. Прагнення до свободи, як звільнення від спілкування з близькими, не знаходить раціональних пояснень, але має інтуїтивні індивідуальні підстави. „Чи могла розумна жінка відкинути вдале подружжя?” [4, с. 37]. „Це й було найважче за все висловити й пояснити: що їй необхідно знати, як їм живеться, але при цьому вона зовсім не жадає бачити їх і бути з ними” [4, с. 37].

Аньєс оточує фатальна несвобода все життя. М. Кундера вводить епізод з юності героїні, зображуючи неможливість усамітнення навіть у романтичній ситуації першого поцілунку. Саме через повсякчасне втручання оточуючих у приватний простір людини, на прикладі Аньєс, автор обмальовує фіаско першої спроби інтимного зближення. „Видно, в нього все було добре продумано: швидким кроком він повів її у безлюдний коридор під досить дурнувтим приводом показати їй одну картину. Вони дійшли до кінця коридору, але там виявилася не картина, а пофарбовані коричневі двері й на них надпис WC. Хлопчик, який не помітив надпису, зупинився. Вона ж добре знала, що картини мало цікавлять його і що він просто шукає відлюдне місце, де міг би її поцілувати. Бідолаха, він не знайшов нічого кращого, ніж цей закуток біля клозету. Вона розсміялася, але, щоб він не подумав, що вона сміється над ним, вказала йому надпис. Він теж засміявся, але впав у відчай. Хіба можна було на фоні цих літер нахилитися й поцілувати її... не залишалось нічого іншого, як із гірким відчуттям капітуляції повернутися на вулицю” [4, с. 44]. Таким чином, автор дає зрозуміти, що відчуття несвободи накопичувалось у героїні поступово все життя, що призводило до прогресування бажання усамітнитися.

Навіть у природній генетичній спадкоємності, коли діти мають схожі риси характеру та зовнішності з власними батьками, М. Кундера через світогляд Аньєс підмічає негативність ідентифікації облич. Схожі ознаки зовнішності з родичами позбавляють людину права на власну унікальність, оскільки через спільність тілесної оболонки рідних важко

розгледіти духовну відмінність окремого індивіда. У цій ситуації автор зображує вічний розповсюджений духовний конфлікт свекрухи/невістки. Коли дружина розгледіла в обличчі власного чоловіка риси своєї свекрухи, кохання починає трансформуватись у почуття огиди. Естетична картинка впливає на психологічне сприйняття стану речей: замість першого наміру гармонійного співіснування виникає думка про втечу. Генетичний тиск на особистість формує мотив свободи у романі.

Письменник, зображуючи життя Аньєс, провідною робить іпостась жертви, яка виявляється нормативною в подружньому житті жінки. Жертва полягає у позбавленні людини особистого простору, у функціях прислуги, які добровільно бере на себе Аньєс, у родинному спільному ліжку, яке перетворюється з романтичної речі на предмет повсякчасних тортур. Письменник зображує важкість співіснування, що через взаємну духовну втому переходить у фізичний дисбаланс: неможливість спати разом (заважає подих іншого, рухи іншого, тіло іншого) [4, с. 49]. Таким чином, М. Кундера демонструє перехід рідної, близької, коханої людини в позицію „іншого”, при якому колишня спільність „ми” перетворюється на розділені „я” і „ти”. Саме в усвідомленні „я” героїнею письменника відбивається мотив свободи.

Але не можна стверджувати, що героїня визначилась остаточно зі своїм бажанням свободи. Письменник зображує постійні зміни її відчуттів, коли родина, з одного боку, пригнічує, а з іншого – захищає Аньєс від світу та від самої себе. Так, М. Кундера вводить епізод, коли героїня вперше замислюється над старістю: „Одного разу, віддаючись коханцю, Аньєс побачила деякі вади свого тіла... і не могла відірвати погляду: вона не бачила коханця, не бачила їхніх сполучених тіл, вона бачила лише старість, що вже почала вгризатися в неї” [4, с. 110]. Відчуття старості не передає психологічно неусвідомлюваного страху перед смертю, тут передбачається висвітлення комплексу естетичного ідеалу. Краса, для Аньєс, є естетичним ідеалом, який поступово зникає („вмирає”) з оточуючого світу. Старість для героїні означає позбавлення її власного „я” індивідуального наповнення унікальності, оскільки без краси вона не зможе подобатися чоловікам. Отже, Аньєс під тиском часу вимушена асимілюватися в сучасному світі, що втратив красу.

Через відчуття смерті формується прагнення бути з „іншим”, до якого повертається його первинна функція „єдиного”. Так відбувається психологічне повернення до подружнього ліжка, а родина постає як загально і завжди існуюча дефініція, що здатна захистити героїню від самої себе: „Вона раптом відчула себе безсилою та занудьгувала за подружнім ліжком... наче за втіхою, наче за тихою затемненою гаванню” [4, с. 110]. У цій сцені протиставляються категорії коханця й чоловіка за своєю онтологічною суттю. Через образ коханця проводиться мотив прагнення героїні до свободи, через образ чоловіка висловлюється ідея необхідності для Аньєс захисту від зовнішнього світу.

М. Кундера поступово підводить читача до усвідомлення відносності абстрактних понять добра й зла, вбивства й героїзму, та ставить питання: де саме слід проводити межу в цих протиставленнях [4, с. 116]. Автор осмислює загальнолюдську цінність кохання як сенсу життя. Аньєс усвідомлює, що сенс життя можна пояснити лише власним коханням [4, с. 279], але більшість людей ніколи його не відчували, отже, для них сенс життя полягає в самому житті [4, с. 280]. М. Кундера зображує життя Аньєс як пізнання світу й самої себе, як постійний пошук істини. Ця напружена духовна й інтелектуальна повсякчасна праця, з одного боку, виокремлює героїню з натовпу та робить її унікальною, з іншого – не дає можливості заспокоїтися, зупинитися, перепочити. „Вона підійшла до річки та лягла в траву. Лежала там довго, відчуваючи, як потік немовби вступає в неї й виносить з неї весь біль і бруд: її „я”. Особлива, неповторна мить: вона забувала своє „я”, вона втрачала своє „я”, вона звільнялася від свого „я”; і в цьому було щастя” [4, с. 280-281]. Таким чином, письменник через мотив свободи, який виявляється у звільненні від самої себе, підводить Аньєс до усвідомлення сенсу життя, що полягає в бутті: „Жити – в цьому немає ніякого щастя... Але бути, бути – ось щастя” [4, с. 281].

Конфлікт героїні з оточуючим світом вирішується автором через мотив свободи. Провідна залежність Аньєс, як виявляється, була від самої себе, від власних ідеалів та уподобань. Коли ж героїня виконує свою місію: усвідомлює, що звільнилася від самої себе, письменник підводить її до логічного підсумку – абсолютного звільнення – смерті. М. Кундера зображує „випадкову” автокатастрофу. Але ця „випадковість” є ретельно продуманим фіналом у розвитку характеру Аньєс. Героїня гине [4, с. 291]. Через смерть, яка дає свободу, відбувається примирення зі світом.

Таким чином, у романі автор зображує безглуздість моральної проблеми конфлікту людини з навколишнім світом: „...якщо ми відмовляємося визнати значущість світу, який вважає себе значним, якщо в цьому світі наш сміх зовсім не знаходить відгуку, нам лишається одне: прийняти цей світ цілком і зробити його предметом своєї гри; зробити з нього іграшку” [4, с. 372].

Аналіз мотиву свободи не вичерпує дослідження роману „Безсмертя” й відкриває шляхи для подальшої розробки поетики й проблематики твору.

1. *Зенкин С.* Денон, Бальзак, Кундера: от преромантизма до постмодернизма. О романе М. Кундеры „Неспешность” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amazon.com>
2. *Каспе И.* Таблетка бессмертия Милана Кундеры [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amazon.com>
3. *Кольхауэр М.* Роман и идеология. Точки зрения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amazon.com>
4. *Кундера М.* Бессмертие. – СПб.: Азбука, 2000. – 384 с.

5. Пустогаров А. Трагедия Центральной Европы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.proza.ru/2005/12/16-142>
6. Червінська О. В. Рецептивна поетика. Історико-методологічні та теоретичні засади: Навч. посібник. – Чернівці: Рута, 2001. – 56 с.
7. Viart D., Vercier B. La littérature française au présent : Héritage, modernité, mutations – Paris: Bordas, 2005. – 507 p.

Annotation

Le roman „L’immortalité” de M. Kundera est défini comme un phénomène marginal, devenant le symbole de la réflexion de probable liberté, capable d’unifier et de faire renaître la pensée tchèque nationale au niveau cosmopolite. Le motif de la liberté, qui est la composante essentielle du roman, montre le problème de la sensation de cette catégorie au niveau d’art, de créativité, de mode de vie, d’individualité, de nation, d’histoire, de politique, de héroïsme, et aide aussi à mieux comprendre les phénomènes poétiques de la littérature contemporaine. La poétique de „L’immortalité” forme la synthèse de l’imagination et de la réflexion, basée sur l’analyse des objets et des événements . Parfois ‘l’analyse’ de l’écrivain est munie de caractère documentaire, favorisant le dialogue entre l’auteur et la science, histoire, art , littérature du passé . Le motif de la liberté est démontré à travers l’ambiance poétique générale de l’œuvre, qui rassemble des personnages différents, réunit l’époque contemporaine et l’époque passée, la fiction poétique et les faits historiques, les personnages inventés et les personnes réelles.

Mots-clé: Kundera, marginalité, poétique, héro, liberté.

Summary

The novel „Immortality” by M. Kundera is defined as a marginal phenomenon that becomes the symbol of probable liberties reflection, capable to unify and revive the czeck national thinking on the cosmopolitan level. The motive of liberty, which is the main constituent of the novel, helps us feel this category at the level of art, creation, way of life, individuality, nation, history, politics, heroism, and also helps us understand better the poetic events of the modern literature process. Poetics of „Immortality” form the synthesis of imagination and reflection, based on the analysis of objects and events. Author’s „analysis” sometimes acquires documental representation, which promotes the dialogue between the writer and the science, history, painting, literature of the past. The liberty motive passes through the general poetical ambience of the novel, which gather different heroes, unite creative fiction with the historical facts, created figures with real personalities.

Key words: Kundera, marginality, poetics, hero, liberty.

Стаття надійшла до редколегії 14.11.2008